

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ
ՌԱԶՄԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ
ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՆԵՐԻ
ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ**

ԵՐԵՎԱՆ
ԵՊՀ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
2013

ՀՏԴ 355/359 (479.25)

ԳՄԴ 68.49 (2h)

Հ 247

Կազմող՝ Ալվինա Աղաբաբյան

Խմբագրական խորհուրդ՝

Նախագահ Արամ Միմոնյան

Անդամներ Ալիկ Ղարիբյան

Լևոն Շիրինյան

Դավիթ Ջամալյան

Վահրամ Միրաքյան

Նարեկ Գալստյան

Ալվինա Աղաբաբյան

Հ 247 Հայաստանի անվտանգությունը տարածաշրջանային ռազմաքաղաքական գործընթացների համատեքստում / ԵՊՀ; Հայագիտական հետազոտությունների ինստիտուտ, կազմ.՝ Ա. Աղաբաբյան; Խմբ. խորհուրդ.-Եր., ԵՊՀ, 2013-188 էջ:

Ժողովածուն ընդգրկում է «Հայաստանի անվտանգությունը տարածաշրջանային ռազմաքաղաքական գործընթացների համատեքստում» գիտաժողովի նյութերը

ՀՏԴ 355/359 (479.25)

ԳՄԴ 68.49 (2h)

ISBN 978-5-8084-1742-7

© ԵՊՀ հրատ., 2013

© Կազմողի համար, 2013

Բովանդակություն

Արա Մարջանյան

Միջուկային Թուրքիան ներկայիս միտումները և զարգացման ներուժը3

Լևոն Շիրինյան

Այսրկովկասը և եվրոպական արժեքային համակարգը.....28

Կարինե Նաչաջյան

Հայրենիք և հայրենասիրություն.....40

Լևոն Հովսեփյան

Թուրքիայի զինված ուժերի արդիականացման միտումների ու
ռազմավարության շուրջ47

Դավիթ Ջամալյան

Հրադադարի սոցիալ - հոգեբանական նկարագիրը. հոգեբանական-
տեղեկատվական անվտանգության հիմնախնդիրները հրադադարի
պայմաններում.....62

Միրաքյան Վահրամ

Բանակի վերաբերյալ սոցիալական դիրքորոշումների ձևավորման որոշ
դրսևորումները հայկական մամուլում77

Արծրուն Հովհաննիսյան

Ադրբեջանական ռազմականացում. Ռ-ՕՌԻ-երի դերը պատերազմում99

Մհեր Բաղդասարյան

Իսլամական հեղափոխության պահապանների կորպուսի (Ի-ՀՊԿ) ստեղծումը և
նրա հետագա զարգացումը.....117

Նարեկ Ս. Գալստյան

Եվրոպական միության այսրկովկասյան քաղաքականության
պատճառականները123

Աստղիկ Խաչատրյան

Զպարտվածի կերպարի կերտման գործընթացն Ադրբեջանում.....135

Արամ Թերզյան

Եվրոպական միության հարավկովկասյան քաղաքականության
փոխակերպման միտումները 160

Նելլի Վարդանյան

Դպրոցականների հոգեբանական պատրաստվածությունը բանակին 172

Նարեկ Ս. Գալստյան
բ. գ. թ., ԵՊՀ Քաղաքական ինստիտուտների
և գործընթացների ամբիոնի դոցենտ

ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹՅԱՆ ԱՅՍՐԿՈՎԿԱՍՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՃԱՌԱԿԱՆՆԵՐԸ

Ներածություն

Եվրոպական միության (ԵՄ) ակտիվությունն Այսրկովկասում սկսվել է ԽՍՀՄ փլուզումից և տարածաշրջանի երկրների անկախության հռչակումից անմիջապես հետո, երբ Եվրոպական ընկերակցությունը* մեկնարկեց ՏՐԱՍԵԿԱ (1993 թ.), ԻՆՕԳԵՅԹ (1995 թ.) և ՏԱՍԻՍ (1991 թ.) ծրագրերը, որոնց քիչ անց ավելացան նաև ԱՊՀ բոլոր երկրների հետ կնքված ԳՀՀ-ները*։ 2003 թ. ընդունվեց Եվրոպական անվտանգության ռազմավարությունը (ԵԱՌ), որը որոշակիորեն հստակեցրեց ինդիվիդուալ այն շարքը, որոնք ԵՄ-ն դիտում է որպես սպառնալիք, ինչպես նաև սահմանեց դրանց չեզոքացման ռազմավարության հայեցակարգային ուղենիշները։ ԵՄ-ի և տարածաշրջանի երկրների հարաբերություններում առանցքային նշանակություն ունեցան Եվրոպական հարևանության քաղաքականության (ԵՀՔ, 2006 թ.) և «Արևելյան գոր-

* 1992 թ. Մասսոբիխտի պայմանագրով հիմնադրվեց ԵՄ-ը, որի «առաջին սյունը» դարձավ մինչև 2009 թ. Լիսաբոնի պայմանագիրն իր գոյությունը պահպանած Եվրոպական ընկերակցությունը։ Թեև ԵԸ-ն համարվում էր ԵՄ-ի մաս, սակայն տնտեսական ոլորտում այն օժտված էր բարձր ինքնավարությամբ։

* ՏՐԱՍԵԿԱ – TRACECA, Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia, ԵՄ-ն և Կենտրոնական Ասիան կապակցող ցանցավորված տրանսպորտային ծրագիր, ԻՆՕԳԵՅԹ – INOGATE, Interstate Oil and Gas Transport to Europe, Կենտրոնական Ասիայից և Կասպյան ավազանից էներգապաշարները դեպի ԵՄ-ի տարածք փոխադրելուն ուղղված ծրագիր։ Այս երկու ծրագրերը շրջանցում են ՌԴ-ի տարածքը։ ՀՀ մասնակից է երկու ծրագրերին էլ։ ՏԱՍԻՍ – TACIS, Technical Assistance to the Commonwealth of Independent States, ԱՊՀ երկրների և ՏՐԱՍԵԿԱ, ԻՆՕԳԵՅԹ ծրագրերի ֆինանսատեխնիկական աջակցության ծրագիր։ ԳՀՀ – PCA, Partnership and Cooperation Agreement, բազմաազափ, բազմոլորտ համագործակցության համաձայնագրեր։

ծընկերություն» (ԱԳ, 2009 թ.) ծրագրերի մեկնարկները: Այս ծրագրերի միջոցով ԵՄ-ն փորձում է «ծածկել» տարածաշրջանի պետությունների հետ համագործակցության բոլոր նշանակալի ոլորտները: Ավելին, թեև դրանք չեն պարունակում ներպետական և միջպետական հակամարտությունների կարգավորման մեխանիզմներ, այդուհանդերձ, բովանդակում են դրանց կարգավորման անհրաժեշտության դրույթներ և նպատակ ունեն ստեղծելու կարգավորման համար որոշակի նպաստավոր պայմաններ:

Տարածաշրջանը մտավ ԵՄ-ի ակտիվ քաղաքականության օրակարգ 2004 թ. ընդլայնմամբ, և ներկայումս, կապված նաև 2007 թ. ընդլայնման և Թուրքիայի հետ անդամակցության բանակցությունների աշխուժացման, ինչպես նաև 2008 թ. ռուս-վրացական հակամարտության հետ, ԵՄ-ն սկսել է մեծ ուշադրություն դարձնել տարածաշրջանի խնդիրներին: Թեև պաշտոնական փաստաթղթերում Այսրկովկասը «Հարավային Կովկաս» անվամբ դիտարկվում է որպես ինքնուրույն միավոր, նրա իրական նշանակությունը ԵՄ-ի համար, մեր համոզմամբ, պատճառաբանվում է տարածաշրջանի աշխարհագրական դիրքով՝ որպես Սևծովյան-Կասպյան էներգետիկ տարածաշրջանի բաղադրիչ և Եվրոպան Կենտրոնական Ասիայի հետ կապող բնական միջանցք: Եվ, չնայած ԵՄ-ը ցայսօր չունի համակողմանի մշակված ռազմավարություն Սևծովյան-Կասպյան տարածաշրջանի նկատմամբ, ԵՄ-ի այսրկովկասյան քաղաքականության մեջ կարելի է առանձնացնել երեք փոխկապակցված պատճառականներ (դետերմինատներ)՝ *էներգետիկ և հաղորդակցային ուղիների շահագործումը և դրանց ապահովությունը*, դրա համար անհրաժեշտ *տարածաշրջանային խաղաղության և համագործակցության ապահովումը*, որի հիմքում էլ ընկած է երկրների ներսում *համակարգային-քաղաքական կայունության ապահովման* խնդիրը: Ի տարբերություն արտատարածաշրջանային մյուս դերակատարների՝ իր տարածաշրջանային քաղաքականությունն այստեղ ԵՄ-ը կառուցում է «փափուկ ուժի» տրամաբանության վրա՝ կարևորելով այնպիսի մեթոդների կիրառումը, ինչպիսիք են ժողովրդավարացմանը, արդյունավետ պետության, մրցակցային և շուկայական տնտեսության կառուցմանը, տարածաշրջանային համագործակցությանն աջակցությունը:

Պատճառականների ընդհանուր բնութագիրը

• *Էներգետիկ և հաղորդակցային չափում*

Եվրոպական վիճակագրական ծառայության 2011 թ. տարեգրքի համաձայն՝ ԵՄ-ի տարածքում առաջնային էներգիայի արտադրությունը գնալով նվազում է՝ 1998 թ. 940 մլն. տոննայի փոխարեն 2008 թ. կազմելով 842.7 մլն տոննա, որից միջուկային էներգիան կազմում է 28.7 %, կոշտ վառելիքը՝ 21 %, բնական գազը՝ 19,9 %, նավթը՝ 12,7 %, իսկ վերականգնվող էներգիան՝ 17,6 %¹⁷⁹: Փոխարենն աճում է դրանց ներկրումը՝ 2000 թ. 826732 տոննայի դիմաց 2008 թ. կազմելով 1 014 961 տոննա¹⁸⁰: Զուգահեռաբար աճել է նաև մատակարարումներից ու մատակարար երկրներից կախվածությունը: Եվրոպական հանձնաժողովի «Կանաչ գրքի» համաձայն՝ ներկայիս միտումների պահպանման դեպքում 2030 թ. ԵՄ-ը ստիպված կլինի ներկրել էներգակիրների առնվազը 70%-ը¹⁸¹: Եվ խնդիրն այն է, որ դրանք ներկրվելու են հիմնականում անկայուն տարածաշրջաններից և խնդրաշատ երկրներից: Բնականաբար, սահմանափակ թվով աղբյուրներից կախվածությունը սահմանափակում է և կաահմանափակի ԵՄ-ի ինքնուրույնությունն արտաքին քաղաքականության ոլորտում: Հենց այդ հիմնախնդիրներն են այսօր հիմնականում կազմում Կենտրոնական Ասիայում, Կովկասյան-Կասպյան, Միջերկրածովյան տարածաշրջաններում ԵՄ-ի արտաքին և անվտանգության քաղաքականության միջուկը: Հենց էներգետիկ գործոնն է այսօր հանգուցային դեր խաղում ՌԴ-ի, իսկ էներգակիրների տարանցման ուղիների անվտանգության ապահովման խնդիր՝ Ուկրաինայի, Թուրքիայի ու հարավկովկասյան երկրների հետ ԵՄ-ի հարաբերություններում: Եվ քանզի ԵՄ-ի ռազմավարական կախվածությունը մերձավորարևելյան նավթի և ռուսական գազի ներկրումներից դեռ պահպանվում է, Հյուսիսային ծովում արդյունահանման ծավալների նվազմանը զուգահեռ մեծ կարևորություն է ստանում Կասպյան ավազանից Այսրկովկասով, Սևծովյան տարածաշրջանի միջոցով Եվրոպա էներգա-

¹⁷⁹ St'e u Europe in figures, Eurostat yearbook 2011, Publications Office of the European Union, 2011, p. 541:

¹⁸⁰ St'e u նույն տեղում, էջ 543:

¹⁸¹ St'e u Green Paper: Towards a European Strategy for the security of energy Supply, European Commission 2000:

կիրների անվտանգ և անխափան տեղափոխման հարց: Բացի դրանից, 2009 թ. տարեսկզբի ռուս-ուկրաինական «գազային հակադրությունն» ակնհայտ դարձրեց ԵՄ-ի էներգետիկ անվտանգության խոցելիությունը և ռուսական էներգակիրների ներկրումից չափազանց կախվածությունը: Այս ամենն ակնհայտ դարձրին այն հանգամանքը, որ մոտ ապագայում ԵՄ-ի էներգետիկ քաղաքականության կարևորագույն ուղղություններից մեկը լինելու է Կասպյան ավազանը և Կենտրոնական Ասիան («Հարավային միջանցք»): Այս համատեքստում էապես աճում է Այսրկովկասի՝ որպես Եվրոպա այդ ածխաջրածնային պաշարների տարանցման օպտիմալ և ՌԴ-ը շրջանցող տարածքի նշանակությունը:

Այդ նպատակով ԵՄ-ը շարունակում է զարգացնել տարանցիկ նշանակություն ունեցող ՏՐԱՍԵԿԱ և ԻՆՕԳԵՅԹ ծրագրերը: Ավելին, 1997 թ. Տրանսպորտի նախարարների եվրոպական III խորհրդաժողովում Սև ծովը հաստատվեց որպես Անդրեվրոպական տրանսպորտային չորս գոտիներից մեկը¹⁸²: Իսկ ԻՆՕԳԵՅԹ ծրագիրը տեխնիկական և ներդրումային աջակցությունը կենտրոնացնում է Սևծովյան-Կասպյան տարածաշրջանի ածխաջրածնային պաշարների արդյունահանման և տեղափոխման հարցերում: «Արևելյան գործընկերություն» ծրագրի մեջ ևս տեղ են գտել համանման դրույթներ, որոնցից մեկը վերաբերում է Էլեկտրաէներգիայի տարածաշրջանային շուկաների ձևավորմանը, Էներգիայի արդյունավետության և վերականգնվող էներգիայի աղբյուրների օգտագործման ծավալների ավելացմանը, իսկ սյուրը՝ «Հարավային էներգետիկ միջանցքին», որի նպատակն է՝ բազմազանեցնել տարանցիկ ուղիները և մատակարարման աղբյուրները ԵՄ-ի և նրա գործընկեր երկրների համար¹⁸³:

Որոշ հեղինակների գնահատմամբ, ԵՄ-ի կողմից իրականացված հիմնական ծրագրերը վկայում են այն մասին, որ ԵՄ-ի՝ Հարավային Կովկասում ունեցած շահերը պայմանավորված են հիմնականում էներգետիկ աշխարհագրական և տնտեսական գործոններով՝ տարածաշրջանի լայն հնարավորությունները կասպյան էներգետիկ պաշարներն Արևմուտք տեղափոխելու, Այսրկովկասի ներուժն իբրև Ասիա-Եվրոպա առևտրային այլընտրանքային կամրջի և գնողունակ շուկաներ ստեղծե-

¹⁸² SE'u Black Sea Pan-European Transport Area (BS-PETra) - <http://www.bs-petra.org/6>.

¹⁸³ SE'u Eastern Partnership, Communication from the European parliament and the Council, Commission staff Working Document, Brussels, 2008:

լու նպատակով¹⁸⁴: ԵՄ-ի արտաքին կապերի գծով նախկին հանձնակատար Կ. Պատտենի խոսքերով, «Հարավային Կովկասը մուտք է ապահովում դեպի Կասպյան տարածաշրջանի էներգապաշարները, որը ԵՄ-ը դիտարկում է որպես իր էներգետիկ պահանջմունքների բազմազանեցման աղբյուրներից մեկը»¹⁸⁵: Այս հանգամանքը, իր հերթին, պայմանավորում է ԵՄ-ի շահագրգռվածությունը հակամարտությունների խաղաղ կարգավորման, տարածաշրջանային կայունության և խաղաղության՝ որպես տարանցիկ ուղիների, խողովակաշարերի անվտանգության միակ երաշխիքի մեջ:

Եվրոպական էներգետիկ շուկաները սնուցելուն են ուղղված Բաքու-Թբիլիսի-Ջեյհան նավթամուղն ու Բաքու-Թբիլիսի-Էրզրում գազամուղը, ինչպես նաև ԵՄ-ի «Հարավային էներգետիկ միջանցք» ծրագրի միջուկը հանդիսացող «Նաբուկկո» գազատարի նախագիծը, որոնք կոչված են կասպյան ածխաջրածնային պաշարները Վրաստանի տարածքով փոխադրել Թուրքիա, այնտեղից՝ եվրոպական էներգետիկ շուկաներ: Սրանք բոլորը շրջանցում են ՀՀ՝ հանդիսանալով աղբյուրանախադրական տանդեմի կողմից տարածաշրջանային էներգետիկ-հաղորդակցային նախագծերից ՀՀ մեկուսացման գործիքներ: Չնայած այդ հանգամանքը բազմիցս քննադատության է արժանացել տարբեր քաղաքական և վերլուծական շրջանակների կողմից, այդուհանդերձ, դա ոչ մի եական ազդեցություն չունեցավ ո՛չ այդ ծրագրերի, ո՛չ էլ հետագայում նախագծված ուղիների վրա: Հատկանշական է, որ 2012 թ. մարտի 25-27-ը Մեռվում (Հարավային Կորեա) կայացած Միջուկային անվտանգության գագաթնաժողովում ունեցած իր ելույթում ՀՀ նախագահ Ս. Սարգսյանը կարևորեց էներգետիկ պաշարները չարամիտ քաղաքական կապիտալի վերածելու դեմ պայքարը: Նրա խոսքերով, «Հայաստանի չորս անմիջական հարևաններից երկուսը, խախտելով միջազգային իրավունքի նորմերը, երկու տասնամյակ շարունակ շրջափակման մեջ են պահում մեր երկիրը՝ ի թիվս բազմաթիվ այլ խնդիրների, այլընտրանք չըողնելով նաև էներգետիկ անկախության ուղիների ընտրության

¹⁸⁴ St´u Landau A. and Whitman R., Rethinking the European Union, European Values and National Interests, London, 2001, p. 144:

¹⁸⁵ St´u «Южный Кавказ расположен на пороге ЕС», Эксклюзивное интервью Комиссара Европейского Союза по внешним связям Криса Паттена армянскому информационному агентству Медиамакс, июль 2003 г.:

հարցում»¹⁸⁶: ՀՀ շրջանցող արդեն գործող և նախագծվող ծրագրերն էլ ավելի են ամրապնդում Ադրբեջանի՝ որպես հիմնական մատակարար և - Կասպյան ավազանի տարանցիկ երկրի, Թուրքիայի՝ որպես տարանցիկ գլխավոր երկրի դիրքերն էներգետիկ բանակցություններում: Ավելին, այս ծրագրերը նաև գործիք են հանդիսանում Ադրբեջանի ու Թուրքիայի ձեռքերում՝ ՀՀ առնչվող հարցերում իրենց համար ցանկալի մանևրային դաշտ ապահովելու համար:

• ***Տարածաշրջանային կայունության և համագործակցության չափում***

Տարածաշրջանի էներգետիկ-հաղորդակցային նշանակության աճը պայմանավորում է տարածաշրջանային խաղաղության գործում ԵՄ-ի շահագրգռվածությունը: Մասնավորապես, ԵԱՌ-ում ամրագրվում է Այսրկովկասի խնդիրների նկատմամբ առավել մեծ և ակտիվ հետաքրքրություն ցուցաբերելու անհրաժեշտությունը: Դրանում ամրագրված սպառնալիքները և դրանց հակազդելու մեխանիզմները ևս վերաբերում են Այսրկովկասին: Օրինակ՝ տարածաշրջանային հակամարտությունների, փակ սահմանների և անվստահության մթնոլորտի առկայությունն Այսրկովկասում ԵՄ-ը դիտարկում է որպես իր իսկ անվտանգության սպառնալիքներ¹⁸⁷: ԵԱՌ ներդրման հաշվետվության մեջ¹⁸⁸ անդրադարձ է կատարվում 2008 թ. վրաց-ռուսական հակամարտությանը, ինչպես նաև Այսրկովկասում «սառեցված հակամարտությունների» կամ «սառեցված անկայունությունների» առկայությանը: Դրանց կարգավորման գործում մեծ կարևորություն է տրվում ԵՄ-ի ընդհանուր դիրքորոշման ձևակերպմանը և համալիր մեխանիզմների ներդաշնակ կիրառմանը:

Սկսած 2003 թ. ԵՄ-ը հարավկովկասյան գործընթացների սկսեց ներգրավվել նաև որպես անվտանգության ոլորտի դերակատար: Առաջին քայլը դարձավ առաքելությունը Վրաստանում, ինչպես նաև արագ արձագանքման մեխանիզմի կիրառումը հեղափոխությունից հետո ժո-

¹⁸⁶ Working visit of President Serzh Sargsyan to the Republic of Korea, 25-27.03.2012 <http://www.president.am/events/visits/eng/?visits=1&id=383>.

¹⁸⁷ A Secure Europe in a Better World, European Security Strategy, Brussels, 12 December 2003.

¹⁸⁸ S'e'u Report on the Implementation of the European Security Strategy, Providing Security in a Changing World, Brussels, 11 December 2008:

դավրդավարական գործընթացների խրախուսման գործում¹⁸⁹: Հաջորդ փուլն արդեն ԵՀՔ մեջ այսրկովկասյան երկրների ներառումն էր և Գործողությունների ծրագրերի շուրջ բանակցությունները, որոնք ևս պարունակում էին հակամարտությունների խաղաղ կարգավորման մասին դրույթներ: «Արևելյան գործընկերության» ներկայացումը ևս վկայում է տարածաշրջանի նկատմամբ ԵՄ-ի հետաքրքրության աճի մասին:

Ընդհանուր առմամբ, ԵՄ-ի վերաբերմունքը տարածաշրջանային հակամարտությունների կարգավորման գործին լիովին տեղավորվում է Միջազգային ճգնաժամային խմբի տված բնորոշման մեջ, ըստ որի՝ ԵՄ-ը ոչ թե աշխատում է հակամարտությունների վրա, այլ դրանց շուրջ (“working around conflict” vs “working on conflict”)¹⁹⁰: Մինչ 2008 թ. ռուս-վրացական հակամարտությունը հարավկովկասյան իրադարձություններին ԵՄ-ը նախընտրում էր միջամտել միջնորդավորված՝ այլ միջազգային կազմակերպությունների (ԵԱՀԿ և ՄԱԿ) մեխանիզմների միջոցով: Այդուհանդերձ, ի տարբերություն Արցախի, որտեղ միջազգային կազմակերպությունները հետպատերազմական վերականգնման աշխատանքներ չեն կատարել կամ ֆինանսավորել, 1992-2003 թթ. ընթացքում Վրաստանը ԵՄ-ից ստացել է մոտ 370 մլն եվրոյի օգնություն, որից 27 մլն՝ հետպատերազմական վերականգնման ու բարեփոխումների աշխատանքների համար¹⁹¹: 2006 թ. տվյալների համաձայն՝, ԵՄ-ը հանդիսանում էր Աբխազիայի ու Հարավային Օսիայի ամենամեծ դոնորը, թեև չէր հանդիսանում այդ տարածքներում հակամարտությունների կարգավորման առաջնային դերակատար¹⁹²:

Ռուս-վրացական հակամարտության դեպքում ԵՄ-ն օպերատիվ արձագանքեց նոր ստեղծված իրավիճակին և կարողացավ առաջարկել «սառեցման» իր ծրագիրը*: Այսօր ԵՄ-ը հակամարտության գոտում ու-

¹⁸⁹ St’u Conflict Resolution in the South Caucasus: EU’s Role, Europe Report N 173- 20 March 2006:

¹⁹⁰ St’u Conflict Resolution in the South Caucasus: The EU’s Role, Europe Report 173, 20.3 2006:

¹⁹¹ St’u Popescu N., Europe’s Unrecognised Neighbours. The EU in Abkhazia and South Ossetia, CEPS Working Document No. 260/March, p. 2:

¹⁹² St’u **Emerson M., Popescu N.**, European Neighbourhood Policy Two Years on: Time indeed for an «ENP plus», Journal of Foreign Policy of Moldova, issue: 03 / 2007, p. 20:

* Առաջին հայացքից սա կարելի է համարել տարածաշրջանային հակամարտությունների կարգավորման գործում ԵՄ-ի լուրջ ձեռքբերում: Սակայն կարծում ենք, որ իրականում դա բավական փոխշահավետ «գործարք» էր. մի կողմից՝ իր ռազմավարական հիմնական խնդիրները լուծած ՌԴ-ն այլևս շահագրգռված չէր պատերազմի շարու-

նի իր առաքելությունն ու հատուկ ներկայացուցիչը: Այս առումով հատկանշական է ԵՄ-ի ընդգծված զգուշավորությունը ՌԴ-ի հանդեպ. չնայած իր մի շարք անդամների և Վրաստանի կոչերին՝ ԵՄ-ը չդիմեց «կոշտ» միջոցների, որոնք կարող էին ռազմավարական կոպիտ սխալի վերածվել հենց ԵՄ-ի համար¹⁹³:

Սակայն ԵՄ-ի ներգրավվածությունն *Արցախյան հակամարտության* կարգավորմանն անհամեմատելի է Աբխազիայի կամ Հարավային Օսիայի հետ: Այս դեպքում ԵՄ-ը չի ֆինանսավորել տնտեսական օժանդակության ծրագրեր, և նրա ակտիվությունը կապված է եղել ԵՄ Հատուկ ներկայացուցչի գործունեության ու ԵԱՀԿ ՄԽ-ին օժանդակության հետ: ՀՀ-ի ու Ադրբեջանի դիրքորոշումն էլ ԵՄ-ի մասնակցության հարցում տարբերվում է Վրաստանից: ՀՀ-ի համար ԵՄ-ն աստիճանաբար ավելի մեծ նշանակություն է ձեռք բերում, սակայն՝ որպես հարակից երկրորդական դերակատար: Փոխարենն անվտանգության հարցերում առջնային նշանակություն տրվում է ԱՄՆ-ին ու ՌԴ-ին: Դա ընկած է նաև Ադրբեջանի մոտեցման հիմքում՝ չնայած այս պետության մշտական ցուցադրական ջանքերին՝ ԼՂ հիմնախնդրի կարգավորումը ԵԱՀԿ ՄԽ ձևաչափից տեղափոխել է միջազգային ամենատարբեր հարթակներ:

ԵՄ-ի կողմից կարևորվող տարածաշրջանային մյուս հակասությունը վերաբերում է *հայ-թուրքական հարաբերություններին*: Խնդիրն այն է, որ, մի կողմից, ՀՀ-ի երկկողմ շրջափակումը Թուրքիայի և Ադրբեջանի կողմից՝ էապես խոչընդոտում է ԵՄ-ի տարածաշրջանային նախաձեռնությունների լիարժեք իրագործմանը, իսկ մյուս կողմից՝ ԼՂ հակամարտության առկայությունն ինքնին վտանգում է էներգետիկ և հաղորդակցային նախագծերի իրականացումը: Հայ-թուրքական հարաբերությունների բարելավման վերաբերյալ ԵՄ-ի ներկայացուցիչները բազմիցս և տարբեր ձևաչափերով իրենց դրական վերաբերմունքն ու աջակցության պատրաստակամությունն են հայտնել: Սակայն այս հարցում

նակման մեջ ու ճիշտ ժամանակին ստացավ ԵՄ-ի միջնորդական առաջարկը, մյուս կողմից՝ ԵՄ-ը, հանդես գալով միջնորդությամբ, և շահագրգռված էր իր կարևոր գործընկերների միջև հակամարտության «սառեցման», էներգետիկ ու հաղորդակցային ուղիների անխափան աշխատանքի ապահովման մեջ: Բացի դրանից, այդ առաքելությունը որոշակիորեն նպաստեց հակամարտությունների կարգավորման հարցում ԵՄ-ի հեղինակության ամրապնդմանը:

¹⁹³ Տե՛ս Եվրոպական Միության արտաքին և անվտանգության քաղաքականությունը Հարավային Կովկասում: Միջմասնագիտական հետազոտություն, Եր., 2009, էջ 122-126:

ակնհայտ է ԵՄ-ի հարաբերական թուլությունը: Այսպես, չնայած 1993 թ. Թուրքիան, ի համերաշխություն Արցախյան հարցում Ադրբեջանի դիրքորոշման հետ, փակեց փաստացի սահմանը ՀՀ հետ և սկսվեց ՀՀ տնտեսաքաղաքական շրջափակումը, 1995 թ. նույն Թուրքիայի հետ ԵՄ-ը կնքեց մաքսային միության պայմանագիր: Ավելին, հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորումը, սահմանների վերաբացումն այդպես էլ տեղ չգտան ԵՄ-ին Թուրքիայի անդամակցության բանակցային փաթեթի մեջ: ԵՄ-ը նաև գործնական քայլեր չիրականացրեց Թուրքիայի նկատմամբ հայ-թուրքական «ֆուտբոլային դիվանագիտությունը» տապալելու համար՝ բավարարվելով միայն երկխոսությունը վերսկսելու, հարաբերությունների կարգավորման անհրաժեշտության մասին հայտարարություններով:

• *Համակարգային արդիականացման չափում*

Այսրկովկասում ԵՄ-ի անվտանգային քաղաքականության մեջ կարելի է նկատել ժողովրդավարական խաղաղության տեսության որոշ տարրեր: Այդ տեսության համաձայն, ժողովրդավարական երկրները մի շարք պատճառներով հակված չեն միմյանց միջև ծագած հակասությունները լուծելու համար դիմել ռազմական մեթոդների¹⁹⁴: Այսինքն՝ Այսրկովկասի առումով կարելի է խոսել ժողովրդավարական զարգացումների հակամարտության կարգավորման վրա հնարավոր դրական անդրադարձների մասին:

ԵՄ-ի հարևանությամբ «ժողովրդավարական կայունության և բարեկեցության» գոտու ստեղծման հիմքում ընկած է հարևան երկրներում արդյունավետ կառավարման, ժողովրդավարության, իրավական պետության կայացմանն աջակցության գաղափարը: Այդ քաղաքականության հիմքում կարելի է առանձնացնել մի շարք հիմնասկզբունքներ, ինչպիսիք են ժողովրդավարական և տնտեսական վերափոխումների

¹⁹⁴ Ժողովրդավարական խաղաղության տեսության հիմնադրույթների և դրանց քննադատության վերաբերյալ առավել մանրամասը տե՛ս, մասնավորապես, **Farham B.**, The Theory of Democratic Peace and Threat Perception, in *International Studies Quarterly* (2003) 47, 395–415; **Grayson K.**, Democratic Peace Theory as Practice: (Re)Reading the Significance of Liberal Representations of War and Peace, YCISS Working Paper Number 22, March 2003; Democratic Peace Theory - <http://www.spiritus-temporis.com/democratic-peace-theory/>:

աջակցությունը՝ որպես երկարաժամկետ խաղաղության և կայունության նախապայման, տարածաշրջանային համագործակցություն՝ տարատեսակ ռազմավարական դաշինքների մեջ մտնելու փոխարեն, ներգրավվումը որոշումների ընդունման եվրոպական համակարգի մեջ: ԵՄ-ի այս մարտավարությունն իրականացվում է եվրոպականացման¹⁹⁵ տրամաբանության շրջանակներում, որի հիմնական գործիքներ հանդես են գալիս քաղաքական փոխապայմանավորումը (այսպես կոչված «մտրակի և քաղցրահացի» քաղաքականությունը) և սոցիալականացումը՝ քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտների միջոցով ժողովրդավարական արժեքների տարածումը: Հենց դրանց են նպատակաուղղված ԵՀԲ-ը և ԱԳ-ը, որոնց շրջանակներում պետություններին հատկացվող ֆինանսատնտեսական աջակցությունը, ազատ առևտրի գոտու ստեղծումը, անցազրային ռեժիմի մեղմացումն ուղղակիորեն փոխկապակցում են այդ պայմանագրերում ամրագրված դրույթների պատշաճ իրականացման հետ:

Հետևություններ

Համադրական վերլուծության ենթարկելով ԵՄ-ի տարածաշրջանային ծրագրերն ու այսրկովկասյան քաղաքականությունը, ակնհայտ է դառնում, որ մեր տարածաշրջանում ԵՄ-ի քաղաքականությունը կառուցվում է երեք փոխկապակցված պատճառականների վրա՝ (1) ԵՄ-ի եներգետիկ պահանջմունքների բավարարումը և բավարարման ուղիների բազմազանեցումն ապահովելու նպատակով եներգետիկ-հաղորդակցային պաշարների փոխադրում Եվրոպա, (2) փոխադրման անվտանգության նպատակով տարածաշրջանային համագործակցության և խաղաղության ապահովում, (3) իսկ դրա համար՝ տարածաշրջանի

¹⁹⁵ Եվրոպականացումը մենք դիտարկում ենք որպես եվրոպական քաղաքական մշակույթի տարածում, որի միջուկը կազմում են եվրոպական ձևանմուշով քաղաքական, իրավական և տնտեսական ինստիտուտների կառուցումն ու համապատասխան բարեփոխումների իրականացումը: Տվյալ դեպքում որպես եվրոպականացման միջուկ հանդես է գալիս ժողովրդավարացմանն աջակցությունը: Եվրոպականացման հայեցակարգային հիմքերի մասին առավել հանգամանորեն տե՛ս **Գալստյան Ն.**, Եվրոպականացման գործընթացները Հարավային Կովկասում // «Մխիթար Գոշ» գիտամեթոդական հանդես. Հասարակական գիտություններ, 4 /12/, էջեր 10-14:

երկրներում քաղաքական, վարչական, իրավական և տնտեսական արդիականացման աջակցություն:

Բնականաբար, տարածաշրջանային real politik-ը թելադրում է իր տրամաբանությունը. Կասսայան ավագանի էներգապաշարներով ԵՄ-ի հետաքրքրվածության աճը մեծացնում է նաև նրա կախվածությունն առկա և հնարավոր մատակարար ու տարանցիկ երկրներից, մասնավորապես՝ Ադրբեջանից, Վրաստանից և Թուրքիայից: Այդ կախվածությունն էլ, իր հերթին, մի կողմից՝ սահմանափակում է այդ երկրների վրա ԵՄ-ի ազդեցության հնարավորությունները, մյուս կողմից՝ ընդլայնում այդ երկրների՝ ԵՄ-ի վրա ճնշում գործադրելու հնարավորությունները: Դա ստեղծում է ԵՄ-Թուրքիա-Վրաստան-Ադրբեջան քառամիասնական փոխկախվածության շրջանակ, որով կարելի է պատճառաբանել տարածաշրջանում ԵՄ-ի վարած քաղաքականության մի քանի անհամամասնություններն ու անհամաչափությունները, ինչպիսիք են, օրինակ, ՀՀ հետ հարաբերությունների կարգավորման, փաստացի սահմանի վերաբացման պահանջի բացակայությունը ԵՄ-ին Թուրքիայի անդամակցության բանակցային փաթեթում, Արցախում հետհակամարտային վերականգնողական աշխատանքներին աջակցության բացակայությունը:

Այս հանգամանքը նաև որոշակի կասկածներ է առաջացնում հակամարտությունների կարգավորման գործում ԵՄ-ի ակտիվ ներգրավման անհրաժեշտության, արդյունավետության հարցում: Նախ, ԵՄ-ի աճող հետաքրքրվածությունը կասսայան էներգապաշարների տարանցման մեջ որոշակիորեն ստվերում է նրա անկողմնակալությունն Արցախյան հակամարտության կարգավորման գործում: Որոշակի մտահոգություն է առաջացնում նաև այն հանգամանքը, որ, օրինակ, հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորման հարցում, ունենալով Թուրքիայի հետ բանակցային գործընթացում ճնշում գործադրելու հնարավորություն, ԵՄ-ը ոչ միայն չի կարողացել կառուցողական դարձնել Թուրքիայի դիրքորոշումը, այլև անգամ ի վիճակի չի եղել հարկադրել Թուրքիային՝ բացել ՀՀ-ԵՄ մաքսային սահման հանդիսացող թուրք-հայկական փաստացի սահմանը: Բացի դրանից, թեև ԵՄ-ն ունակ է «սառեցնելու» հակամարտություններ, սակայն քիչ հավանական ենք համարում նրա ուղղակի ներգրավումը տարածաշրջանում դրանց կարգավորման գործում, քանզի նախ՝ ԵՄ-ը բավական «դանդաղաշարժ» է անվտանգության հարցերում, երկրորդ՝ կոնկրետ արցախյան հիմ-

նախնդրով արդեն գոյություն ունեցող ԵԱՀԿ ՄԽ ձևաչափի փոփոխությունը չի երաշխավորում հակամարտության կարգավորումը, երրորդ՝ տեղի երկրներն իրենք ԵՄ-ին առայժմ չեն դիտարկում որպես անվտանգային ծանրակշիռ դերակատար, և, չորրորդ, եթե ԵՄ-ն, ստանձնելով հակամարտության կարգավորման առաջնային դերակատարություն, չկարողանա շուտափույթ կարգավորել այն, նրա հեղինակությամբ կհասցվի լուրջ հարված:

Այս ամենը բուրրովին չեն երաշխավորում ԵՄ-ի այսրկովկասյան քաղաքականության առաջնահերթությունները երկարաժամկետ կտրվածքով՝ ստեղծելով որոշակի անհամապատասխանություն, մի կողմից՝ հայտարարված նպատակների ու սկզբունքների, իսկ մյուս կողմից՝ իրական քաղաքականության միջև: Իդեալական տարբերակում ԵՄ-ի այսրկովկասյան դերակատարությունը պետք է լիներ նրա իսկ հռչակած նպատակներին ու սկզբունքներին լիովին համահունչ՝ որպես տարածաշրջանում կայունությանը, փոխշահավետ համագործակցությանը և զարգացմանը նպաստող «փափուկ ուժ»: Մասնավորապես, ՀՀ դիտանկյունից նշանակալի կլինեին ԵՄ-ի գործուն նախաձեռնությունները՝ ուղղված ՀՀ հետ հարաբերությունների կարգավորման հարցում Թուրքիային ու Ադրբեջանին դեպի կառուցողական քայլերի հարկադրելուն, այդ երկրներում հայատյացության ու ՀՀ տնտեսաքաղաքական շրջափակման վերացմանը, Արցախում հետհակամարտային վերականգնողական ենթակառուցվածքային ծրագրերի աջակցությանը: